

EDUCATION AND RELIGIOUS EXPERIENCE – ELEMENTS OF THE CULTURAL AND SPIRITUAL PATRIMONY

Vasile Timiș, Prof., PhD, "Babeș-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: The religious education and experience may be considered as an opportunity of oneself research, knowledge of own's ideals, an occasion for spiritual fortification, the man's orientation towards the world absolute values and a way of man's completion both from the religious point of view so as intellectually, morally, aesthetically, civic and physically. Knowing ourselves, we know better the people around us, we comprehend our fellow, we understand his aspirations and we open ourselves with more dedication one to another, to live a communion life and more meaningful.

The study of beliefs, customs and habits, the knowledge and preservation of the identity values contributes substantially to the development of the human personality as well as finding some existential motivations.

The particularity and identity of a community is maintained both by the explicit values (language, political-administrative system), so as by some additional elements that characterize the respective community (religion, the patrimonial elements, the collective mentality). The cultural and spiritual climate as the basis of social processes, is sustained through the education and the religious experiences.

Keywords: *Education, Spiritual and material patrimony, Religious experience, Spirituality, Identity*

Educația și experiența religioasă pot fi considerate drept un prilej de cercetare a sinelui, de cunoaștere a propriilor idealuri, prilej de fortificare spirituală, de orientare a omului spre lumea valorilor absolute și o cale de desăvârșire a persoanei atât din punct de vedere religios, cât și intelectual, moral, estetic, civic, fizic. Cunoșcându-ne pe noi înșine, îi cunoaștem mai bine pe cei din jur, ne cunoaștem aproapele, îi înțelegem aspirațiile și ne deschidem cu mai multă dăruire unii față de alții, pentru a duce o viață de comuniune, mai plină de sens și responsabilitate.

În contextul actual al globalizării și internaționalizării avem cu toții o responsabilitate universală să conservăm, să susținem și să transmitem valorile și tradițiile tuturor culturilor pentru cei care vor urma după noi. Globalizarea, redimensionările geopolitice, identitatea națională sunt realități pe care le trăim în viața de zi cu zi. În situația dată avem mai multe opțiuni: rezistăm, asumăm starea de fapt sau ne lăsăm copleșiți. O opoziție categorică ar echivala cu o poziționare împotriva valului, renunțarea ar echivala cu o renegare.

Pragmatismul ne determină „să ne raportăm la binefacerile fenomenului, dar nu toți acceptăm să plătim cu renunțarea la fundamentele spirituale, întrucât piața globală și sistemul informațional mondial nu pot suplini pierderea identității. Prin globalizare nu înseamnă să renunțăm la spiritul identitar, la valorile perene, să ne uniformizăm.¹¹ Lipsa identității echivalează cu o necunoaștere de sine. Fără diversitatea culturală omenirea ar fi mai săracă.

¹¹ Tamara Paica, *Patrimoniul intangibil românesc în contextul globalizării*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013, p. 11

Literatura, arta, religia, patrimoniul cultural și valorile asumate, în ansamblul lor dau particularitățile și identitatea unui popor.

Cultura, educația, experiențele religioase se constituie într-un proces de umanizare a naturii umane, dar și într-o formă de dialog și comuniune. Omul, în ipostaza de actor al actului cultural este creator și receptor valori deopotrivă. Cultura și civilizația reprezintă aspecte ale creației umane. Atunci când o „o cultură (sufletească prin excelență) a atins în cele din urmă culmi de înflorire, ea se transformă sub imperiul unei fatalități inevitabile, în civilizație (materială prin excelență).¹²

Dacă revenim la problematica globalizării vom constata faptul că oferă oportunități diverse și în domeniul cultural: întres față de elementele patrimoniale; conservarea și promovarea expresiilor culturale; digitalizarea elementelor patrimoniale; promovarea creativității; vizibilitate și transparență; sprijinirea deținătorilor patrimoniului cultural material și imaterial. Fenomenul globalizării ar putea aduce atingere culturilor și valorilor patrimoniale doar în contextul unor dominări excesive create de către valorile economice.

Contextul geopolitic actual și noua agendă de securitate impun o reconsiderare a politicilor naționale, regionale și internaționale. Ian Clark propune observarea și redefinirea a trei paliere¹³: identitar, social și economic.

Manifestarea violentă a unor identități etnice poate fi văzută și ca un răspuns la schimbările și presiunile globalizării, presiuni care merg până a propovădui „o singură lume, un singur guvern, o singură cultură”¹⁴. Dar o cultură, o religie, o limbă sunt purtătoare de semnificații. Pierderea unei limbi echivalează cu pierderea de semnificație și de sens. Pe bună dreptate George Monbiot semnala că „pe măsură ce limbile mor, pierderea concomitentă a semnificației compromite capacitatea oamenilor de a-și păstra o viață care să fie atât pașnică cât și plină de sens”¹⁵.

În mod tradițional starea de securitate a națiunilor era definită în mod deosebit de păstrarea integrității teritoriale. Schimbarea mediului de securitate conduce în mod inevitabil la o redimensionare a securității identitare, a responsabilității față de valorile patrimoniale. Cultura, educația, spiritualitatea omogenizează comunitatea și totodată crează forme de loialitate și solidaritate. Prin urmare „identitatea națională este o componentă centrală a problematicii securității”¹⁶.

Patrimoniul sub aspectele lui, material și imaterial, alături de limbă, educație, artă și religie, constituie un element substanțial în conturarea, definirea și formarea comunităților și comunităților de pe diferite meridiane. Asumarea și promovarea identității naționale „oferă o cale de securizare a sa într-o epocă istorică dificilă”¹⁷. Prin securizarea unei identități înțelegem susținerea, cultivarea și promovarea unui sistem valoric asumat.

La origine conceptul de *Patrimoniu* era legat de familie, de componentele economice și juridice ale unei comunități. În contemporaneitate expresia *patrimoniu istoric* desemnează

¹²Ibidem, p.14

¹³Ian Clark, „The Security State”, în Timmons Roberts (edit.), *The Globalization and Development and Global Change*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, p. 367

¹⁴Roz Weatherford, *World Peace and the Human Family*, Routledge, London, 1993, p.117

¹⁵George Monbiot, „The Collapsing Tower of Babel”, *The Guardian*, 24 aug. 1995

¹⁶Barry Buzan, *Popoarele, statele și teama*, Cartier, Chișinău, trad. Vivia Săndulescu, 2000, p. 82

¹⁷Mălina Ciocea, *Securitatea culturală. Dilema identității în lumea globală*, Tritonic, București, 2009, p. 9

„un fond menit să delecteze o comunitate lărgită la dimensiuni planetare, constituit prin acumularea continuă a unei diversități de obiecte care împărtășesc apartenența lor comună la trecut: opere și capodopere ale artelor frumoase, lucrări și produse aparținând tuturor științelor și măiestriilor omenești”¹⁸. Orice operă de patrimoniu exprimă o asumare a unui set de valori, precum și o anumită spiritualitate asumată și trăită într-un moment istoric. În mod inevitabil observăm o corelare patrimoniu, spiritualitate și religiozitate. Suportul corelativ este dat de educația, simțămintele, trăirile și experiențele religioase ale unei comunități, educația fiind una dintre cele mai nobile și mai complexe activități umane.

Ca manifestare socială, educația constituie expresia a două laturi complementare, socializarea și individualizarea, ancorând ființa umană pe traiectoria ascendentă a umanizării sale. Ca activitate socială complexă „educația este realizată printr-un lanț nesfârșit de acțiuni exercitate în mod conștient, sistematic și organizat, în fiecare moment un subiect acționând asupra unui obiect în vederea transformării acestuia din urmă într-o personalitate activă și creatoare”¹⁹.

Astfel, pentru antichitatea greacă, esența educației consta din realizarea *kalokagathiei* adică urmărirea într-un tandem a frumuseții fizice și bunătății sufletești. Socrate, unul din reprezentanții de seamă ai lumii grecești, consideră că pentru a deveni virtuos, omul trebuie să cunoască mai întâi binele, care nu este în afara lui, ci sălășluiește întru el. Filosoful invită la o permanentă cunoaștere de sine, aceasta fiind socotită drept începutul înțelepciunii și trebuind să stea în centrul tuturor preocupărilor umane.

Un reper fundamental cu privire la educație îl constituie Vechiul Testament, cele mai multe sfaturi și principii pedagogice găsindu-se în *Levitic*, *Numeri*, *Deuteronom*, *Pilde* și *Psalmi*. Din cărțile menționate rezultă că scopul educației constă în dobândirea înțelepciunii. În concepția vechi-testamentară om înțelept este perceputu cel ce are multe cunoștințe, ci mai ales cel care știe cum să viețuiască pentru a fi bine plăcutului Dumnezeu.

În Noul Testament ideea de educație este prezentă la tot pasul. Aceasta rezultă din cuvintele Mântuitorului: *Lăsați copiii să vină la Mine și nu-i opriți, căci împărăția cerurilor este a celor ca ei* (Matei 19, 24). Așadar educația creștină are drept scop și finalitate dragostea de om și de Dumnezeu, în vederea fericirii omului atât pe pământ cât și în ceruri. Educația nou-testamentară o depășește pe cea vetero-testamentară prin faptul că postulează dragostea față de toți oamenii, inclusiv față de dușmani,²⁰ prin bunătate, sfințeni, dreptate, și smerenie, educația creștină conucând la o convertire totală la Hristos.

În epoca patristică, ideile despre educație sunt cuprinse în diverse tratate de educație generală și specială, omilii, comentarii, catehisme, opere filosofice, poetice, polemice și științifice. În epoca patristică era prețuită atât educația individuală, cât și cea în masă. Biserica era cea care „asuma educația, în spirit de frățietate și de dragoste, proces în care personalitatea nu era anulată, ci integrată”²¹ în cadrul unei comunități de simțire, exprimare și vietuire.

La Sfinții Părinți Capadocieni (Vasile cel Mare, Grigore de Nazianz, Grigore de Nyssa), la Sfântul Ioan Gură de Aur și Clement Alexandrinul, educația prin rugăciune, asceză

¹⁸Francoise Choaz, *Alegoria Patrimoniului*, Simetria, București, 1998, p.1

¹⁹Ioan Nicola, *Tratat de pedagogie școlară*, Editura Aramis, București, 2000, p. 22

²⁰Ioan G. Coman, *Frumusețile iubirii de oameni în spiritualitatea patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1988, p. 21

²¹Ibidem, p. 24

și conduită urmărea o înobilare sufletească. Ca mijloace de realizare a acestui tip de educație se recomandă printre altele și artele precum: poezia, pictura, muzica. Primul gânditor creștin care a lăsat o lucrare de pedagogie sistematică, din care s-a hrănit tradiția creștină privind educația este Clement Alexandrinul cu a sa lucrare *Pedagogul*. Conform învățaturii sale, idealul educației creștine devine înscrierea omului pe drumul către Hristos, dobândirea virtuții prin urmarea modelului suprem, Iisus Hristos, mântuirea sufletului prin răscumpărare, dar și prin educație sistematică²². Scopul educației nu se poate împlini singur, ci prin colaborarea activă a credinciosului cu harul divin, prin experiențele și trăirile religioase.

În viziunea Sfântului Vasile cel Mare, educarea copiilor era recomandată de timpuriu, când sufletul, fiind moale ca ceara, poate fi ușor de modelat și format. La Sfântul Grigorie de Nazianz apare „ideea respectării particularităților individuale, a accesibilizării cunoștințelor, a continuității învățării”, sfântul părinte apreciind că nu se cade a vorbi orice despre Dumnezeu, în orice vreme și oricui. O importanță deosebită i se acordă educației și de către Sfântul Ioan Gură de Aur, aceasta fiind considerată o problemă capitală a omului, „din lipsa acesteia decurgând toate relele posibile”²³. Sfântul Ioan Gură de Aur evidențiază rolul părinților, îndeosebi al mamei în efortul educativ.

Ca o încununare a întregii concepții despre educație a Sfântului Ioan Gură de Aur și, implicit, a părinților patristici, propunem frumoasele cuvinte ale sfântului, ca un izvor de înțelepciune și îndreptar în vederea realizării unei educații corecte și eficiente: *A educa înseamnă a cultiva curățenia sufletească și buna cuviință a copiilor și tinerilor, a-l crește pe copil moral și în evlavie, a avea grijă de sufletul lui, a-i modela inteligența, a forma un atlet pentru Hristos, pe scurt, a te îngriji de mântuirea sufletului lui. Educația este asemenea unei arte: artă mai mare ca aceasta nu există, pentru că, dacă toate artele aduc un folos pentru lumea de aici, arta educației se săvârșește în vederea accederii la lumea viitoare*²⁴.

De la o perioadă istorică la alta, educația și-a șlefuit metodele, și-a îmbogățit conținutul, însă și-a păstrat scopul: formarea caracterului umane. Mari pedagogi din perioada modernă, majoritatea dintre ei oameni profund credincioși, își întemeiază atât principiile, cât și metodele și mijloacele educației pe criterii exclusiv moral-creștine. Astfel, pentru pedagogul ceh Jan Amos Comenius (1592-1670), scopul educației era pregătirea oamenilor pentru viața viitoare. Formarea omului presupune, după părerea sa, dobândirea culturii, a virtuții și a pietății. Pentru filozoful și pedagogul german I. Kant (1714-1804), scopul educației este formarea caracterului moral. Fr. Herbart (1776-1841), un alt mare pedagog căruia pedagogia modernă îi datorează formularea conceptului *treptelor formale*, propune la vremea sa concentrarea tuturor materiilor de învățământ pe baze morale.²⁵ I. Pestalozzi (1749-1832) pedagog elvețian și unul dintre cei mai mari ai lumii, deosebit de atașat principiilor evanghelice, nominalizează credința și iubirea drept valori pedagogice perene. Pedagogii români, dintre care menționăm pe G. G. Antonescu și Simion Mehedinți, călăuziți de preceptele evanghelice, propun formarea caracterului moral creștin drept finalitate ideală a educației.

²² Constantin Cucuș, *Educația religioasă*, Polirom, Iași, 1999, p. 48

²³ Ibidem, p. 52

²⁴ Constantin Cucuș, *Pedagogie*, Polirom, Iași, 1996, pag. 26.

²⁵ Ioan Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești până la 1900*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 127

Educația și experiențele religioase se realizează în familie, în cadrul comunității religioase, precum și în școală, de către părinți, preoți și profesori. Există o strânsă legătură între acești factori educativi, conlucrarea lor determinând transmiterea valorilor religioase, culturale și patrimoniale, totodată contribuind la formarea unor conduite. O educație temeinică și durabilă este cea începută în familie, încă din fragedă copilărie, continuată în școală și consolidată prin diferite activități ce se derulează la nivel de comunitate religioasă și societate.

Procesele gândirii religioase precum și unele practici spirituale se vor realiza și contura în diferite stadii de vârstă. În Epistola către Corinteni, Sfântul Apostol Pavel spune: *Când eram copil, vorbeam ca un copil, simțeam ca un copil, judecam ca un copil; dar când m-am făcut bărbat, am lepădat cele ale copilului* (ICorinteni 13, 11). Primii ani ai copilului sunt importanți pentru formarea religioasă ulterioară, pentru atitudinile față de valorile perene: binele, frumosul, adevărul, dreptatea etc. În realizarea educației religioase și a educației morale nu pot fi eludate conținuturile și experiențele religioase. Formarea personalității elevilor prin acțiuni educative realizate în școală nu poate eluda aspectele care țin de componenta religios-morală, de spiritualitate, de valorile identitare, de rolul pe care acestea le-au avut în cadrul comunităților umane, de-a lungul istoriei.

Problematica educației religioase și atitudinile față de valorile patrimoniale constituie o provocare atât pentru lumea contemporană în general, cât și pentru câmpul educației, în special. Astfel, omul ajunge la descoperirea sau regăsirea sinelui, a propriilor trăiri afective. Avem nevoie de un sistem de valori culturale și spirituale care ne orientează în demersurile de formare a propriei personalități. De aceea, dacă ne propunem ca prin demersurile noastre instructiv-educative să urmărim realizarea unei educații globale, integratoare, atunci este necesar ca ea să cuprindă inclusiv elemente ale educației religios-morale. Idealul educației religioase nu poate fi decât un ideal integralist, urmărind, cultivarea tuturor forțelor de care dispune omul ca ființă psihofizică, precum și valorile ideale menite să inspire pe cele dintâi și să le dea direcție; cu alte cuvinte, educația va tinde continuu la realizarea valorilor ideale și la idealizarea forțelor reale, deci la idealismul activ²⁶.

Formarea caracterului și a personalității care tinde spre împlinire și desăvârșire constituie idealul prioritar atât al educației religioase cât și a educației pentru conservarea și promovarea patrimoniului spiritual sub toate aspectele lui. Spre acest ideal se ajunge prin scopuri care urmăresc cunoașterea și interiorizarea unor valori spirituale, estetice, intelectuale, care strânse laolaltă, pot garanta formarea unei mentalități responsabile și a unor atitudini de respect față de valorile patrimoniale și spirituale ale umanității în general, dar și ale unui popor în particular. Vrednicul de pomenire Mitropolitul Bartolomeu Anania în declarația de presă dată cu ocazia Sfintelor sărbători de Paști ale anului 2004, atrăgea atenția că: *o mentalitate nu poate fi schimbată nici prin justiție, nici prin administrație, ci printr-un sistem educațional de durată, care nu poate fi realizat fără apelul la religie și cultură*²⁷.

²⁶Constantin Cucuș, *Educația religioasă. Conținut și forme de realizare*, Editura Didactică și Pedagogică, R. A., București, 1996, pag. 112-113

²⁷ Î.P.S. BARTOLOMEU al Clujului, *Declarație de presă*, Sfintele Paști, Cluj-Napoca, 2004, www.arhiepiscopia-ort-cluj.ro

Iată câteva motive pentru care considerăm că educației religioase și educației pentru patrimoniu trebuie să li se acorde un loc însemnat în cadrul sistemului nostru educațional, aceasta cu atât mai mult cu cât trebuie să conștientizăm cu toții că adevăratele soluții pentru problemele unei societăți nu pot fi descoperite fără regenerarea morală și mai ales fără o educație responsabilă. Cea mai regretabilă formă de degradare a unor valori spirituale o constituie în fapt necunoașterea lor.

Un rol covârșitor în educarea moral-religioasă a copiilor, precum și formarea atitudinilor de respect față de valorile patrimoniale și identitare îl constituie mediul familial. Multe dintre actele comportamentului religios se formează prin contaminare, prin observarea și imitarea a ceea ce fac părinții în familie și societate. Prin participarea la cult, prin vizitarea unor muzee și monumente, printr-o atitudine pozitivă față de fenomenul artistic în general, se fixează și primele percepții subliminale, care conduc la un anumit tip de comportament și la anumite atitudini afective.

Aceste atitudini se imprimă profund în inconștient și influențează activitățile noastre conștiente din fiecare moment. Experiențele religioase, viața în Hristos- într-o perspectivă creștină-, nu sunt un simplu refugiu pentru neștiutori și neputincioși, ci dimpotrivă “în cel mai autentic înțeles, viața duhovnicească este o alternativă dinamică și pleneră de existență, un mod sănătos și viguros de a gândi și acționa, într-o perspectivă optimistă, entuziastă și de pace sufletească”²⁸. Experiențele spirituale nu trebuie concepute doar ca un mod de reprimare a pornirilor, ci ca izvorul unor împliniri.

Concluzionăm prin a semnala faptul că mai nou instituțiile naționale și internaționale recurg la o regândire a conceptelor de cultură, patrimoniu și spiritualitate. Declarația UNESCO de la Fribourg, din 7 mai 2007, rezultat al muncii unui grup de cercetători din mediul universitar și al societății civile propune o redefinire a noțiunii de cultură și spiritualitate pornind de la individ și de la drepturile acestuia într-o societate. Termenul de *cultură* acoperă valorile, credințele, convingerile, cunoștințele și artele, limbile, tradițiile, instituțiile și modurile de viață prin care o persoană sau un grup își exprimă umanitatea și semnificațiile pe care le dă propriei existențe și dezvoltării sale.

Hotărârea Guvernului României nr.90 din 2010 privind organizarea și funcționarea ministerului culturii, are în vedere următoarele caracteristici principale:

- sectorul cultural este un factor important în procesul de dezvoltare durabilă, oferind modele economice bazate pe resursele culturale, tangibile și intangibile;
- sectorul culturii este un instrument important de creștere economică într-o economie globală, bazată pe servicii și pe monetizarea drepturilor de proprietate intelectuală;
- sectorul culturii este un instrument important pentru coeziunea socială și este un factor de dezvoltare socială și comunitară, contribuind la eliminarea tensiunilor și excluziunii sociale prin dialogul intercultural și promovarea diversității culturale;
- cultura este expresia identității (individuale, de grup, regionale, naționale etc.) și, în egală măsură, a diversității și diferenței, valori esențiale și drepturi fundamentale într-o societate modernă;

²⁸Eugen JURCĂ, *Experiența duhovnicească și cultivarea puterilor sufletești. Contribuții de metodologie și pedagogie creștină*, Marineasa, Timișoara, 2001, p 12

- resursele culturale reprezintă un instrument important în procesele de regenerare și revitalizare urbană, întru-cât ele constituie o parte esențială a modului de viață al persoanelor și al societăților;
- cultura este un instrument esențial în furnizarea serviciilor educaționale, prin dezvoltarea creativității și abordării inovatoare la toate categorii de vârstă.

Totodată Ministerul Culturii recunoaște și susține în mod explicit legătura dintre drepturile culturale și principiile care-i guvernează întreaga activitate, precizând în însuși actele normative ce-i stabilesc organizarea și funcționarea (Hotărârea Guvernului nr. 90/2010). Art. 3 prevede explicit că Ministerul Culturii își desfășoară activitatea pe baza următoarelor principii fundamentale:

- creația culturală este domeniul privilegiat al libertății de exprimare, fiind o sursă a progresului uman;
- susținerea și promovarea drepturilor culturale fundamentale ale tuturor cetățenilor: acces la cultură și participare la viața culturală, în interdependența și relația acestora cu celelalte drepturi fundamentale;
- susținerea, respectarea și protejarea dreptului la diversitate culturală, religioasă și lingvistică, recunoscut ca atare de Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene;
- protejarea și respectul identităților culturale, a tradițiilor și a moștenirii culturale, a patrimoniului material și imaterial.

Nu trim convingerea că studiul credințelor, datinilor și obiceiurilor, cunoașterea și conservarea valorilor identitare contribuie substanțial la dezvoltarea personalității umane, precum și la găsirea unor motivații existențiale. Particularitatea și identitatea unei comunități este întreținută atât de valorile explicite (limbă, sistem politico-administrativ), dar și prin unele elemente suplimentare care caracterizează comunitatea respectivă (religia, elementele patrimoniale, mentalul colectiv). Climatul cultural și spiritual, ca bază a proceselor sociale, este susținut și prin asumarea moștenirii patrimoniale, prin educația și experiențele religioase.

BIBLIOGRAFIE:

- Buzan, Barry, *Popoarele, statele și teama*, Cartier, Chișinău, trad. Vivia Săndulescu, 2000
- Choaz, Françoise, *Alegoria Patrimoniului*, Simetria, București, 1998
- Ciocea, Mălina, *Securitatea culturală. Dilema identității în lumea globală*, Tritonic, București, 2009
- Clark, Ian, „The Security State”, în Timmons Roberts (edit.), *The Globalization and Development and Global Change*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007
- Coman, Ioan G., *Frumusețile iubirii de oameni în spiritualitate patristică*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1988
- Cucoș, Constantin, *Educația religioasă*, Polirom, Iași, 1999
- Cucoș, Constantin, *Pedagogie*, Polirom, Iași, 1996

-
- Cucoș, Constantin, *Educația religioasă. Conținut și forme de realizare*, Editura Didactică și Pedagogică, R. A., București, 1996
- Eugen JURCĂ, *Experiența duhovnicească și cultivarea puterilor sufletești. Contribuții de metodologie și pedagogie creștină*, Marineasa, Timișoara, 2001
- Î.P.S. BARTOLOMEU al Clujului, *Declarație de presă*, Sfintele Paști, Cluj-Napoca, 2004, www.arhiepiscopia-ort-cluj.ro
- Monbiot, George, „The Collapsing Tower of Babel”, *The Guardian*, 24 aug. 1995
- Nicola, Ioan, *Tratat de pedagogie școlară*, Editura Aramis, București, 2000
- Paica, Tamara, *Patrimoniul intangibil românesc în contextul globalizării*, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2013
- Stanciu, Ioan Gh., *O istorie a pedagogiei universale și românești până la 1900*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977
- Weatherford, Roz, *World Peace and the Human Family*, Routledge, London, 1993